

NIKTÓRE ZAGADNIENIA SYTUACJI GOSPODARCZEJ POLSKI
W LATACH 1945—1949

Artykuł ten jest próbą szkicowej charakterystyki sytuacji gospodarczej w Polsce w latach 1945—1949. Obejmuje zagadnienia: produkcji przemysłowej, rolnictwa, inwestycji, cen, zatrudnienia.

Na sytuację gospodarczo-społeczną kraju w pierwszych latach po wojnie decydujący wpływ wywarły następujące fakty: zniszczenia wojenne, zmiany granic państwa, przemiany ludnościowe — straty wojenne i migracja powojenna.

Wojna i okupacja spowodowały całkowite zniszczenie 38% majątku narodowego, przy czym straty wojenne bezpośrednio obliczano na 98,8 mld zł przedwojennych, a straty pośrednie na 169,9 mld zł¹. Uruchamianie działalności gospodarczej w miarę wyzwalała ziem polskich i bezpośrednio po wojnie było utrudnione z powodu wyzyskania w pierwszej fazie całego niemal zasobu środków komunikacji na potrzeby działań wojennych, w drugiej zaś fazie stopniowej poprawie produkcji przemysłowej i rolnej towarzyszyły rosnące trudności dystrybucji, związane ze zniszczeniem środków komunikacji i środków cyrkulacji.

Polityka inflacyjna władz okupacyjnych zrodziła uzasadnioną postawę braku zaufania do istniejącego obiegu pieniężnego. Reforma walutowa wprowadzona na przełomie lat 1944/1945 i dokonywana w miarę przesuwania się linii frontu na całym obszarze państwa nie mogła — w warunkach ograniczonej podaży towarów i skłonności do tworzenia zapasów przedmiotowych i uciekania od pieniądza — zahamować w sposób trwały tendencji wzrostu cen. Braki organizacyjne w administracji państwowej i w administracji gospodarczej, objawy demoralizacji społecznej (spekulacje, rabunki) utrudniały przejście gospodarki w stan pokojowej pracy. Tak więc zniszczenia wojenne nie dotyczyły tylko majątku narodowego, a obejmowały szeroki kompleks przejawów życia społecznego i gospodarczego, przy czym ich oddziaływanie bynajmniej nie było krótkie.

W wyniku zmiany granic państwa odeszły od Polski tzw. ziemie za-
bużańskie, obejmujące łącznie powierzchnię około 124 tys. km²; otrzy-

¹ W rolnictwie uległo zniszczeniu 25% budynków gospodarczych, a stan inwentarza zmniejszył się o 60%. W przemyśle i górnictwie, na 30 tys. zakładów przemysłowych i rzemieślniczych (zatrudniających łącznie z właścicielem i członkami jego rodziny 5 i więcej pracowników) 19,5 tys. było zniszczonych, aparat komunikacyjny (drogi bite i żelazne, środki transportu i komunikacji) uległ zniszczeniu w 80%, liczbę zrujnowanych zakładów handlowych notowano na około 200 tys., a warsztatów rzemieślniczych na ok. 85 tys. *Sprawozdanie w przedmiocie strat i szkód wojennych Polski w latach 1939—1945*, Biuro Odszkodowań Wojennych przy Prezydium Rady Ministrów, Warszawa 1947; *Spis zakładów przemysłowych w 1945 r.*, „Statystyka Polski”, seria D, s. 3, GUS, Warszawa 1947; *Straty wojenne Polski w latach 1939—1945*. Poznań—Warszawa 1962.

maliśmy natomiast ziemie północne i zachodnie o obszarze około 102 tys. km². Pod względem gospodarczym ubytek terytorialny na wschodzie oznaczał zmniejszenie zasobów surowcowych w stosunku do produkcji z r. 1937 w ropy naftowej o 77⁰/₀, soli o 33⁰/₀, soli potasowej o 100⁰/₀. Na ziemiach tych mieszkała w 1938 r. 1/3 ludności Polski, lecz w zatrudnieniu przemysłowym partycypowały one zaledwie w 1/8, co wynikało z przeważnie rolniczego charakteru tych rejonów. Odzyskane przez Polskę ziemie na zachodzie i północy, a zwłaszcza uprzemysłowiony Śląsk i Pomorze Zachodnie dawały w 1937 r. produkcję przemysłową — jak się szacuje — równą pod względem wartości 2/3 produkcji przemysłowej Polski w granicach przedwojennych w tym samym roku². Jeżeli nawet uwzględnić, że ziemie zachodnie uległy w toku działań wojennych nawet zniszczeniom, to i tak uznać trzeba, że zmiany terytorium miały korzystny wpływ na wzrost potencjału przemysłowego kraju³.

Straty ludnościowe Polski w II wojnie światowej były już wielokrotnie przedmiotem szacunków i analiz w opracowaniach demograficznych. Warto może nadmienić, iż są głosy postulujące potrzebę pełniejszego i wszechstronniejszego uzasadnienia znanej liczby 6028 tys. wyrażającej straty Polski. Z drugiej wszakże strony ograniczanie globalnych strat ludnościowych do owych 6028 tys. osób zabitych w czasie działań wojennych i w wyniku terroru okupanta jest o tyle nieściste, że nie

² *United Nations, Economic Commission for Europe 1948. Relief and Rehabilitation Administration. Operational Analysis Papers nr 35 i nr 45.*

³ Wydawnictwo Europejskiego Biura UNRRA w Londynie, poświęcone sprawie odbudowy przemysłu w Polsce, tak szacowało zmiany w potencjale przemysłowym Polski po zmianie granic w 1945 r. (cyt. wg „Życia Gospodarczego” 1947, nr 2 z 31 I 1947).

Gałąz przemysłu	1937	1945	% wzrostu — % spadku —
Węgiel			
kopalnie obszar w km	3880	4450	+ 14,7
ilość kopalń	67	93	+ 38,8
produkcja w tys. ton	36200	64650	+78,6
Koks			
ilość koksowni	9	20	+122,2
produkcja w tys. ton	2124	5353	+152,0
Węgiel brunatny			
ilość kopalń	7	20	+185,7
produkcja w tys. ton	10	7,611	— 76,1
Fabryki brykietów			
ilość fabryk	4	8	+ 100
produkcja w tys. ton	17	386	+ 21,70
Cynk i ołów			
ilość kopalń	2	9	+350
produkcja w tys. ton	492	1,214	— 99,8
Ropa naftowa			
ilość kopalń	612	190	— 69
produkcja w tys. ton	501	118	— 76,5
Sól potasowa			
ilość kopalń	3	0	—100
produkcja w tys. ton	522	0	—100

Powyższe liczby w zakresie produkcji w 1945 r. nie charakteryzują realnie osiągniętego poziomu wytwórczości, lecz możliwości wytwórcze, co stanowić może zawsze ocenę dyskusyjną.

uwzględnia faktu, iż różnica między przewidywanym przez demografów potencjalnym stanem ludności Polski w 1945 r. (w granicach z 1 stycznia 1938) a rzeczywistym stanem ludności na ziemiach polskich w 1945 (w granicach z tego samego roku) wynosiła 17 mln osob. Można więc mówić o stratach znacznie wyższych, niż straty bezpośrednie⁴.

Te zmiany ludnościowe spowodowały szereg ujemnych konsekwencji dla bilansu siły roboczej w gospodarce Polski, zwłaszcza w pierwszych latach po wojnie: ubytek ludności w wieku produkcyjnym⁵, znaczne zmniejszenie inteligencji technicznej, a więc kierowników i organizatorów produkcji⁶, obniżenie wydolności produkcyjnej spowodowane złym stanem zdrowotnym narodu, płynnością zatrudnienia, związaną z ogromnym nasileniem ruchów migracyjnych po wojnie.

Tak więc w momencie wyjściowym powojennej gospodarki polskiej ukształtowała się sytuacja, w której zwiększonemu — choć w dużym stopniu zniszczonemu — potencjałowi gospodarczemu mogliśmy przeciwstawić skurczony potencjał ludnościowy, wyznaczający granice dla wzrostu zatrudnienia. Ta sytuacja rodziła całkiem przeciwny układ wzajemnych proporcji czynników produkcji w Polsce po II wojnie światowej w porównaniu do tego układu, który charakterystyczny był dla naszego kraju w okresie międzywojennym. Wówczas popyt na siłę roboczą, uzależniony od rozmiarów i natężenia procesów inwestycyjnych był niewspółmiernie wąski w stosunku do wielkości podaży pracy. Po wojnie rozwój gospodarczo-organizatorskich funkcji państwa i nowe warunki geograficzno-gospodarcze wyzwoliły duże rozmiary i stały wzrost popytu na ręce robocze. Od możliwości pokrycia tego popytu przez istniejące rozporządzalne zasoby siły roboczej w dużym stopniu zależały perspektywy i tempo powojennej odbudowy kraju.

*

1. Rozwój produkcji przemysłowej w Polsce w omawianym okresie charakteryzuje wskaźnik przedstawiony w tabl. 1.

Okres od kwietnia do czerwca 1945 przyniósł pierwsze powojenne wytnienienie, ale nie odroczynek. Szybkie uruchomienie przemysłu i zorganizowanie niezbędnej aprowizacji pozwoliło uniknąć przemęsty katastrofy głodowej w miastach i zapobiec masowemu bezrobociu⁷. Rejestr tych trudności można by łatwo przedłużać. Nie chodzi tutaj jednak tyle o ich wyliczenie, ile o podkreślenie faktu, iż ogólne dodatnie wyniki w przejś-

⁴ J. Holzer i A. Józefowicz, *Dynamika zaludnienia ziem polskich 1870—1958*, „Biuletyn Instytutu Gospodarstwa Społecznego” 1960, z. 4, s. 100.

⁵ Spośród 6 mln ofiar wojny — jak podaje Roland Berger, b. szef Departamentu Opieki Społecznej misji UNRRA w Polsce — 1690 tys., tj. 27,7% byli to jedyni żywicieli rodzin. *Zagadnienia społeczne na tle problemów gospodarczych*, „Życie Gospodarcze” 1947, nr 9.

⁶ Na podstawie porównania liczby absolwentów szkół wyższych sprzed wojny oraz powojennego stanu zatrudnienia kadr, posiadających wyższe wykształcenie, ogólne straty pracowników z wyższym wykształceniem szacuje się na około 1/3 stanu z 1939 r.; M. Charkiewicz, *Kadry wykwalifikowane w Polsce*. Warszawa 1961, s. 30.

⁷ Por. *Uchwała Plenum KC PPR w sprawach gospodarczych z 26 V 1945. Rezolucje, odezwy, instrukcje i okólniki KC PPR VIII 1944 — XII 1945*. Warszawa 1959, s. 145; Pismo Urzędu Informacji i Propagandy na okręg Pomorza Zachodniego z 21 IX 1945 do Ministerstwa Informacji i Propagandy donosiło o ciężkiej sytuacji aprowizacyjnej, (wypadki śmierci głodowej), o trudnościach kredytowych, powodujących zaległości w wypłacie zarobków i odpływ osadników. AAN, MZO 75.

ciu gospodarki na tory powojennej odbudowy okupione były niepoli-
czalnymi kosztami ludzkiego wysiłku i ofiar, nieuniknionym chaosem
i stratami materialnymi. Stopniowo wzrastało zaufanie do pieniądza, co
przejawiało się w uruchamianiu nagromadzonych w końcowej fazie woj-
ny zapasów towarowych, w pewnym wzroście rezerw kasowych i spadku
kursu walut. Wynikiem tych procesów był szybki wzrost podaży dóbr,
a to w warunkach ograniczonego wzrostu emisji wywołało z kolei spadek
cen artykułów przemysłowych i żywnościowych (w maju i czerwcu
średnio o około 11%)⁸. Było to rzadko spotykane w historii gospodar-
czej zjawisko „inflacji dóbr“, rzecz jasna inflacji jak najbardziej względ-
nej, występującej w warunkach zmniejszonej — na skutek deflacyjnego
oddziaływania reformy walutowej — ilości pieniądza w obiegu i zmniej-

Tablica 1
Wskaźnik produkcji przemysłowej w Polsce w latach 1945—1949
(1938 = 100)

Rok	Miesiąc	A	B	C	D
1945	IV	.	.	19	
	VI	.	.	36	
	IX	.	.	51	
	XI	51,1	53,8	.	
	XII	53,8	58,21	60	
1946		.	.	86,0	
	I	62,4	68,17	76	
	II	.	.	73	
	III	71,7	73,59	87	
	IV	74,7	73,01	85	
	V	.	.	87	
	VI	.	.	81	
	VII	75,9	84,89	92	
	VIII	.	.	98	
	IX	.	.	100	
	X	.	.	105	
	XI	.	.	106	
	XII	77,1	90,51	100	
1947 *		.	.	105,8	105
1948 *		.	.	145,7	.
1949 *		.	.	177,1	155

A — obliczenia Departamentu Przemysłu CUP.

B — obliczenia Instytutu Gospodarstwa Narodowego.

C — obliczenia Głównego Urzędu Statystycznego.

D — indeks produkcji przemysłowej netto obliczony na podstawie 113 wyrobów — reprezentantów (R. Wilczewski)

* 1937 = 100.

Źródło: *Rocznik Statystyczny 1947*, s. 2; 1949, s. 2; 1950, s. 2; *Sytuacja gospodarcza Polski*, wyd. CUP, Warszawa 1947, maszynopis oprawny, R. Wilczewski, *Dynamika rozwoju produkcji w polskim przemyśle*, „*Ekonomista*” 1963, nr IV.

szonej szybkości jego obiegu oraz w warunkach dezorganizacji obrotu
towarów. Radykalne zmniejszenie ilości pieniądza w obiegu utrudniało
z jednej strony pobudzenie minimalnego obrotu towarowego, jaki istniał
wówczas, z drugiej strony jednak mogło być bodźcem dla wzrostu emisji,
a ta zaś była ważnym źródłem zdobycia przez Skarb Państwa środków

⁸ „Biuletyn Instytutu Gospodarstwa Narodowego” 1946, nr 1; *The Economic Situation on Poland in the first half year after the war*. CUP 1945, maszynopis powielony.

na utrzymanie wojska, na zabezpieczenie urządzeń przemysłowych, tworzenie administracji państwowej i inne wydatki⁹.

Dalsza normalizacja stosunków gospodarczych postępowała w ciągu lipca, sierpnia i września. Brak jeszcze było w tym okresie skryształizowanej koncepcji długofalowej polityki gospodarczej, obejmującej wszystkie dziedziny życia gospodarczego¹⁰. Działalność rządu i partii politycznych w dziedzinie gospodarczej skupiała się wokół przeprowadzania reformy rolnej oraz nacjonalizacji i zabezpieczenia toku produkcji w przemyśle¹¹.

W tym okresie tempo wzrostu produkcji uległo nieznacznemu osłabieniu, podobnie jak nieznacznie tylko została złagodzona tendencja spadku cen. Poziom produkcji przemysłowej w III kwartale 1945 r. na obszarze objętym nowymi granicami wynosił około 38% przeciętnej kwartalnej produkcji w 1938 r. w granicach przedwojennych. Wzrost produkcji w tym czasie związany był przede wszystkim z uruchamianiem nieczynnych zakładów. Ogólnie stwierdzić można, iż w okresie od maja do września 1945 r. gospodarka rozwijała się pomyślnie, natomiast w IV kwartale wystąpiły czynniki utrudniające ten rozwój. Były to trudności transportowe, niezbyt pomyślnie zbiory, niedostateczny napływ świadczeń rzeczowych. Dla zabezpieczenia aprowizacji miast wydano w tym okresie szereg zarządzeń ograniczających obrót produktami rolnymi; zarządzenia te — obok szeregu innych czynników, jak np. wzrost ilości pieniądza w obiegu i wzrost funduszu płac — wpłynęły na wzrost cen. Wzrost ten był oceniany jako przejaw zachwiania równowagi ryn-

⁹ Instytucją emisyjną państwa polskiego po II wojnie światowej był Narodowy Bank Polski, powstały 15 I 1945, który udzielał kredytu bieżącego Skarbowi Państwa oraz kredytów refinansowych bankom, a także bezpośrednich kredytów (eksportowych i obrotowych) dla przemysłu (głównie dla przemysłu węglowego, hutniczego i włókienniczego). Por. Akta w sprawie projektu uchwały o objęciu przez NBP kontroli działalności pieniężno-gospodarczej oraz obsługi kredytowej przemysłu; Uchwała KERM z 8 II 1946, AAN, KERM 39, 99/46. Stały wzrost zapotrzebowania na pieniądź ze strony państwa (niedobory budżetowe) i ze strony odbudowującego się życia gospodarczego musiał prowadzić do wzrostu emisji, głównie w oparciu o wzrost zadłużenia Skarbu Państwa. Podaż pieniądza, który dostał się do obiegu przez wymianę złotych krakowskich i marek niemieckich nie zmieniała się w sposób istotny i można ją szacować zgodnie z ogłoszonym bilansem NMP z 31 VIII 1946 na sumę około 4 mld zł. Głównym elementem wzrostu podaży pieniądza w 1945 r. był wzrost zadłużenia Skarbu Państwa dla pokrycia deficytu budżetowego i działalności inwestycyjnej, który w ostatnich miesiącach 1945 r. wynosił około 2,5 — 3 mld zł miesięcznie. W. Fischer, *Rynek pieniężny w Polsce. Sprawozdanie za okres od 1 X 1945 do 31 XII 1946*. IGN, Warszawa 1947.

¹⁰ Sprawozdanie stenograficzne z posiedzeń Krajowej Rady Narodowej, Sesja VII (M. in. o trudnościach gosp.) oraz 21 — 23 VII 1945; Uchwała Plenum KC PPR w sprawach gospodarczych z 26 V 1945. Komitet Ekonomiczny Rady Ministrów powołany w styczniu 1945 r. jako wewnętrzny organ opiniodawczy i wykonawczy rządu do spraw gospodarczych por. statut KERM, AAN, KERM 35, 36, w pierwszym półroczu 1945 r. zajmował się głównie załatwianiem bieżących spraw gospodarczych (rozdzielniki na towary, regulacja płac, aprowizacja ludności, ujednoczenie cen w przekroju terytorialnym). Dopiero powołanie do życia (na przełomie 1945/1946 r.) wyspecjalizowanych instytucji mających na celu prowadzenie bieżącej analizy sytuacji gospodarczej (Instytut Gospodarstwa Narodowego), opracowanie planu perspektywicznego rozwoju gospodarczego (Centralny Urząd Planowania) oraz odbudowa i organizacja informacji statystycznej (Główny Urząd Statystyczny), wszystko to stanowiło ważny krok w wypracowywaniu koncepcji polityki gospodarczej i rozwoju gospodarczego kraju.

¹¹ Tymi problemami zajmują się szczegółowo książki J. W. Gołębiowskiego, *Walka PPR o nacjonalizację przemysłu*. Warszawa 1961 oraz Wł. Góry, *PPR w walce o podział ziemi obszarnej 1944—1945*. Warszawa 1962.

kowej i wywołał szereg decyzji rządu, mających oddziaływać deflacyjnie na rynek¹².

Produkcja przemysłowa w 1946 r. wzrastała nadal, choć tempo tego wzrostu nie mogło być już tak szybkie, jak w 1945 r., albowiem wówczas zależało ono głównie od uruchomienia nieczynnych zakładów przemysłowych. Osiągnięty został poziom produkcji przemysłowej z 1938 r., przy czym większy przyrost osiągnięto w zakresie produkcji dóbr inwestycyjnych (o 47% w ciągu roku), mniejszy w dziedzinie dóbr spożywczych (38%)¹³.

Zahamowanie tempa przyrostu produkcji przemysłowej wystąpiło w 1947 r. i miało swe źródło w ponownym zachwianiu ogólnej równowagi gospodarczej, które wystąpiło szczególnie ostro w I półroczu. Dopiero lata 1948—1949 przyniosły — obok znacznego przekroczenia poziomu produkcji przemysłowej w stosunku do lat 1937—38 — bardziej unormowany tok rozwoju.

2. W rolnictwie przewyżczenie powojennego spadku produkcji było trudniejsze i trwało dłużej aniżeli w przemyśle. Mimo iż zmiana granic państwa spowodowała wzrost udziału użytków rolnych w całości obszaru kraju o około 5%, a ziemie zachodnie posiadały dwukrotnie niemal wyższą produktywność w zakresie produkcji rolnej, aniżeli województwa wschodnie w Polsce przed 1939 — powierzchnie podstawowych upraw i zbiory w r. 1947 (z wyjątkiem buraka cukrowego) nie osiągały poziomu sprzed wojny (tab. 2).

Tablica 2
Produkcja rolnicza w Polsce w latach 1934—38 oraz 1946—1949
(w granicach 1945 r.)

Wyszczególnienie	Powierzchnia w tys. ha					Produkcja w tys. ton				
	1934— —1938	1946	1947	1948	1949	1934— —1938	1946	1947	1948	1949
Ziarna chlebne	6695	3783	5743	6471	6611	5883	3381	5296	7924	8540
Ziemniaków	2756	1665	2302	2477	2538	38014	18709	30820	26755	30900
Buraki cukrowe	225	169,6	209,8	223,5	260,8	2527	2983	3492	4227	4789
Bydło ^a	×	×	×	×	×	9924 ^b	3910	4796	5748	6365
Trzoda chlewna ^{ac}	×	×	×	×	×	9684 ^b	2674	4274	4626	5837

^a W tys. sztuk.

^b W 1938 r.

^c Liczby trzody chlewniej oparte na spisach dokonywanych przez zarządy gminne i wiejskie — jak wynika z późniejszych szacunków nie obejmują pełnego stanu pogłowia.

Źródło: *Rocznik Statystyczny 1947*, s. 45 i nast. oraz 1950, s. 43 i nast.

Trudności w odbudowie produkcji rolnej wystąpiły nie tylko w Polsce, ale we wszystkich krajach demokracji ludowej¹⁴. Przyczyn tego zjawiska poszukiwać można, jak się wydaje, z jednej strony w trudnoś-

¹² 6 XI 1945 KERM podjął uchwały o poleceniu: Ministerstwu Skarbu przyspieszenia uruchomienia loterii państwowej; Ministerstwu Apropowizacji — przystąpienia do rozprzedaży ruchomości poniemieckich po cenach komercyjnych (o globalnej wartości 200 mln zł); Ministerstwu Przemysłu — rozszerzenia sprzedaży komercyjnych towarów przemysłowych. AAN, KERM I.

¹³ W. Hagemeyer, *Przegląd ogólny*. „Biuletyn Instytutu Gospodarstwa Narodowego” 1947, nr 5.

¹⁴ Por. *European Programs of Agricultural Reconstruction and Development*. FAO. Waszyngton—Genewa 1948, s. 16—18.

ciach rekonstrukcji technicznego wyposażenia rolnictwa¹⁵, z drugiej zaś strony nie bez wpływu był tu fakt, iż proces powojennej odbudowy zbiegał się w czasie z fazą strukturalnych przeobrażeń rolnictwa, tj. z reformą rolną i z dużym nasileniem migracji — a w szczególności migracji ze wsi do miast.

W wyniku reformy rolnej nastąpił spadek absolutnej liczby gospodarstw o obszarze 0—2 ha oraz o obszarze 10—50 ha. W ten sposób proces zwarstwienia struktury agrarnej, ześrodkowanie wsi, które występowało z niewielkim nasileniem w okresie międzywojennym, po wojnie stało się dominującą cechą¹⁶. Było ono czynnikiem likwidacji głodu ziemi i zmniejszenia przeludnienia agrarnego. Rodziło to jednak, w warunkach nie dających się szybko przełamać nawyków samowystarczalności, poważne trudności w intensyfikacji produkcji rolnej, w uzyskaniu z gospodarstw chłopskich nadwyżek dla wyżywienia zaludniających się w szybkim tempie miast, nadwyżek dla eksportu, surowców dla przemysłu. Szczególnie palącą była w interesującym nas okresie sprawa aprowizacji miast. W latach 1945—1946 zabezpieczały ją świadczenia rzeczowe¹⁷,

¹⁵ Obniżenie poziomu technicznego w rolnictwie przejawia się m. in. w zmniejszeniu rozmiarów siły pociągowej w latach powojennych w stosunku do poziomu przedwojennego. W Polsce w r. 1946/47 stan siły pociągowej w rolnictwie (szacowany przy użyciu jednostki siły: 1/6 traktora, 1 koń albo 1 muł, 4 osły, 1 1/2 wołu, 2 krowy) wynosił 42% stanu przedwojennego, a plan na r. 1950/51 przewidywał osiągnięcie 62% stanu przedwojennego. *European Programs of Agricultural Reconstruction and Development*, s. 49.

¹⁶ Por. M. Mieszczankowski, *Struktura agrarna Polski międzywojennej*. Warszawa 1960, s. 406, a także B. Strużek, *Polityka agrarna w świetle strukturalnych przemian rolnictwa polskiego*. „*Ekonomista*” 1963, nr 4.

¹⁷ Świadczenia rzeczowe na rok gospodarczy 1944/45 zostały wprowadzone dekretem PKWN z 18 VIII 1944 o wojennych świadczeniach rzeczowych, obowiązkowych dostawach zbóż i ziemniaków dla Państwa (DURP 1944, nr 3, poz. 9), zaś na rok gospodarczy 1945/46 — rozporządzeniem Prezesa Rady Ministrów z 30 III 1945, wydanym na podstawie ustawy z 30 III 1939 o powszechnym obowiązku świadczeń rzeczowych (odpowiednio: DURP 1945, nr 14, poz. 78, 1939, nr 30, poz. 200). Kontyngenty dostaw początkowo były nakładane na rolnictwo w określonej z góry wysokości, a następnie w zależności od wielkości gospodarstw i zdolności produkcyjnej gleby. Wkrótce jednak system dostaw przymusowych okazał się niewystarczający dla aprowizacji miast. Pierwszą korekturą było powołanie do życia Funduszu Apropowizacyjnego, którego zadaniem było zabezpieczenie realizacji przydziałów kartkowych poprzez skup żywności na wolnym rynku. Z dniem 1 VII 1946 zniesione zostały świadczenia rzeczowe. Decyzję tę spowodował względ na ujemne następstwa obowiązku dostaw rzeczowych dla wzrostu produkcji rolniczej, a zatem na konieczność ograniczenia obciążeń rolnictwa na rzecz miast, które zawarte było w dużych różnicach między cenami sztywnymi a wolnorynkowymi płodów rolnych. W tym samym kierunku szło dążenie do zmniejszenia kosztów i ujednolicenia podwójnego aparatu państwowego w zakresie gromadzenia środków żywności: jednego do świadczeń obowiązkowych i drugiego do skupu wolnorynkowego. Od tego momentu zaopatrzenie ludności oparte było przede wszystkim na zakupach wolnorynkowych prowadzonych przez Fundusz Apropowizacyjny. Znaczny wzrost cen wolnorynkowych w IV kwartale 1946 r. i w I kwartale 1947 r., pogorszenie stanu aprowizacji związane z ostrą zimą i zahamowaniem zagranicznych dostaw żywności powoduje ponowne wprowadzenie dostaw obowiązkowych w okresie od 15 II 1947 do 15 IV 1947 oraz wydanie szeregu zarządzeń mających na celu oszczędność w spożyciu żywności. Jednocześnie wprowadzono ustawy o podatku gruntowym, który pobierany był w formie pieniężnej oraz w naturze (DUPR 1947, nr 43, poz. 224); por. także T. Rościszewski, *Gospodarka zbożowa*. „*Życie Gospodarcze*” z 16—30 IX 1949.

Rozwojowi polityki podatkowej państwa wobec rolnictwa towarzyszyło rozszerzanie uprawnień Funduszu Apropowizacji w zakresie zakupów wolnorynkowych i w zakresie dysponowania zasobami państwowymi z tytułu dostaw obowiązkowych. Obok tych środków polityki rolnej, jakimi były podatek gruntowy, dostawy

reglamentacja zaopatrzenia ludności miejskiej w żywność¹⁸ oraz dostawy żywności z zagranicy¹⁹. Równocześnie obrót w zakresie artykułów żywnościowych, objętych przez reglamentację był dopuszczony, chociaż mogły go prowadzić tylko te powiaty, które wywiązały się z dostaw obowiązkowych. W ten sposób zamierzano utrzymywać konsumpcję wsi na poziomie niezbędnym, a maksymalizować podaż towarową wsi. Tak więc polski system reglamentowanej aprowizacji był systemem mieszanym, opartym na zaopatrzeniu kartkowym i na wolnym rynku. Wolny rynek miał mieć znaczenie pomocnicze — ułatwiając ludności nierolniczej uzupełnienie niskich norm żywnościowych, otrzymywanych z przydziałów kartkowych. W miarę pokojowej normalizacji stosunków gospodarczych szybko jednak wystąpiła rozbieżność między stanem faktycznym a formalnym.

Formalnie cała niemal ludność nierolnicza była objęta zaopatrzeniem reglamentowanym, a na wolny rynek rolnicy mogli dostarczać towary po wywiązaniu się z dostaw obowiązkowych. Faktycznie rósł udział wol-

obowiązkowe i skup, już w pierwszych latach po wojnie — aczkolwiek w rozmiarach niewielkich — rozwijała się nowa forma — kontraktacja. Kontraktacja miała przede wszystkim znaczenie dla zaopatrzenia przemysłu w surowce pochodzenia rolniczego. Liczba pozycji kontraktowanych wynosiła w 1945 r. — 4, w 1947 — 10, a w 1949 — 21 (por. Wł. Krzak, *Wytuczne polityki kontraktowania produkcji roślinnej*, „Życie Gospodarcze” z 9 II 1952).

¹⁸ Istniejący w latach 1944—1947 system zaopatrzenia reglamentowanego ludności w artykuły żywnościowe nie był początkowo regulowany żadnymi przepisami. Decyzje o zaopatrzeniu i normy przydziałów były decyzjami KERM nigdzie nie ogłaszany. Dopiero 1 III 1946 wpłynął do KERM wniosek MPiH w sprawie projektu rozporządzenia RM o zaopatrzeniu ludności nierolniczej w żywność i artykuły codziennego użytku. AAN, KERM 39/1/46. Według projektu rozporządzenia podstawą prawną miała być ustawa z 30 III 1939 o powszechnym obowiązku świadczeń rzeczowych (DUPR 1939, nr 30, poz. 200), o czym nie wspomniano jednak w ogłoszonym dekrete, w odróżnieniu od rozporządzenia Prezesa RM o świadczeniach rzeczowych z 30 III 1945, gdzie wyraźnie powołano się na wymienioną ustawę z 1939 r. Dekret o reglamentowanym zaopatrzeniu ludności w przedmioty powszechnego użytku został ostatecznie uchwalony na posiedzeniu Prezydium KERM 14 I 1946, a 27 VI 1946 na posiedzeniu Rady Ministrów (DURP 1946, nr 35, poz. 217). Dekret ten sankcjonował w zasadzie stan dotychczasowy, uprawniając MPiH do ustalania w prozumieniu z właściwymi ministrami norm i cen przydziałów kartkowych.

W warunkach niskich płac gotówkowych przydziały kartkowe stanowiły dopełnienie wynagrodzenia gotówkowego i ważny element płac realnych. Obejmowały one początkowo tylko artykuły żywnościowe. Zróżnicowanie norm przydziałów stanowiło bodziec w zachęcaniu ludzi do pracy w gałęziach odczuwających deficyt rąk roboczych. System kartkowy objął znaczną część społeczeństwa. Spośród 23,9 mln mieszkańców kraju z zaopatrzenia kartkowego korzystało około 10 mln osób. Byli to pracownicy zatrudnieni w sektorze państwowym i spółdzielczym poza rolnictwem, członkowie rodzin, a także emeryci, inwalidzi, wdowy i sieroty po zamordowanych przez okupanta, co stanowiło ok. 90% ludności nierolniczej. Pozostałe 10% ludności nierolniczej, nie objętej zaopatrzeniem kartkowym — to zatrudnieni w sektorze prywatnym. Uchwała KERM z 30 I 1946 została wprowadzone przydziały odzieży na kartki AAN, KERM 2/1/46.

¹⁹ W latach 1945—1946 główna pozycją importu w zakresie żywności były dostawy UNRRA, stanowiąc odpowiednio 73 i 69% ogółu przywiezionych do Polski towarów. Wartość przywozu UNRRA do Polski wyniosła w 1945 r. — 91,9 mln dol., 1946 — 306 mln dol., 1947 — 78,460 mln dol., tj. ogółem 476 360 tys. dolarów, z tego żywność stanowiła 43%, odzież 9%, dostawy dla rolnictwa 16%, dla przemysłu 28%, leki 4%. Opracowanie dotyczące sytuacji gospodarczej w Polsce w okresie 1945—1947 i realizacji zadań planu trzyletniego, AAN, CUP, maszynopis powielony. W 1947 r., gdy import UNRRA uległ zmniejszeniu, ważną pozycją w zwiększeniu zasobów żywnościowych był import zboża z ZSRR. B. Blass, *Sytuacja gospodarcza Polski*, „Życie Gospodarcze” z 16 — 30 XI 1947.

nego rynku w zaopatrzeniu, a wobec niewykonywania przydziałów kartkowych²⁰ znaczny był nacisk ludności na zaopatrzenie wolnorynkowe. Następstwem tego było powiększanie się różnicy pomiędzy reglamentowanymi a sztywnymi cenami żywności, wzrost rozpiętości między płacami pracowników sektora uspołecznionego a płacami pracowników sektora prywatnego, dążenie warstw pracowniczych o płacach sztywnych do zabezpieczenia realizacji norm kartkowych w pełnej wysokości (gwarancje zaopatrzenia, priorytety). W tej sytuacji tendencją rządu było zbliżenie stanu formalnego do stanu faktycznego, a to z uwagi na ograniczoną ilość środków żywności w dyspozycji państwa — mogło nastąpić jedynie poprzez stopniową likwidację systemu przydziałów kartkowych²¹.

Jednym z podstawowych założeń Planu Odbudowy Gospodarczej na lata 1947—1949 było dążenie do osiągnięcia w 1948 r. przeciętnego poziomu spożycia na 1 mieszkańca z 1938 r. — a w 1949 r. przekroczenie tego poziomu²². Osiągnięcie takiego celu było uzależnione od rozwoju produkcji rolnej, przypadającej na 1 mieszkańca. Rozwój ten był niejednakowy w zakresie artykułów żywnościowych pochodzenia roślinnego i zwierzęcego. Przeciętna roczna produkcja 4 zbóż na 1 mieszkańca wynosiła w latach 1936—1938 — 359 kg, a w 1949 r. — 487,5 kg²³. W dziedzinie produkcji zwierzęcej na głowę ludności ustawa o planie trzyletnim zakładała wskaźnik dla r. 1947 — 55, a dla 1949 r. — 111

²⁰ Stopień pokrycia zaopatrzenia kartkowego był następujący: XII 1946 — w 76%, w 1947 r. — I kwartał — 82%, II — 74%, III — 67% i IV — 76%. Jest to charakterystyka realizacji globalnego zaopatrzenia kartkowego. Stopień pokrycia norm kartkowych był niejednorodny w poszczególnych resortach i rejonach kraju. Szczególnie trudna była sytuacja na ziemiach zachodnich, gdzie zaległości w zaopatrzeniu występowały w przemyśle ciężkim, zaopatrywanym na ogół na zasadzie priorytetu. (ANN, MZO 75, pismo do Wł Gomułki z 15 VIII 1946). Na Dolnym Śląsku tylko nieznaczna część niższych pracowników otrzymuje przydziały żywności na kartki. ANN, KERM 2/1/46. Protokół posiedzenia Prezydium KERM z 25 I 1946. Szczególnie trudności wystąpiły w zakresie pokrycia karty chlebowej. Na podstawie uchwały KERM z 18 III 1947 dla części kart chlebowych ustanowiono przydziały cukru w stosunku 1,2 kg cukru za 8,5 kg chleba. Braki w zaopatrzeniu kartkowym zmusiły rząd do podjęcia tzw. akcji zbożowej, tj. nałożenia na przedsiębiorstwa obrotu zbożem i młyny obowiązku dostaw na rzecz państwa, określonych ilości zboża po cenach wolnorynkowych.

²¹ Likwidacja ta rozpoczęła się 1 II 1947 i obejmowała stopniowo wyłączenie pracowników i rodzin — począwszy od grup o wyższych zarobkach (pracownicy spółdzielczy, prywatni, wolne zawody, samorząd gospodarczy). Poprzedziło ją rozpoczęte latem 1946 r. przegrupowanie pracowników, posiadających zarobki przewyższające o 50% rzeczywiste, przeciętne zarobki pracowników, w analogicznych grupach zaszerogowania w podstawowych gałęziach przemysłu i otrzymujących karty zaopatrzenia I kategorii do zaopatrzenia według norm II kategorii. (Uchwała KERM z 8 IV 1946 w sprawie cofnięcia kart zaopatrzenia I kategorii pracownikom o wyższym uposażeniu. AAN, KERM 39/86/46). W wyniku stopniowej likwidacji zaopatrzenia kartkowego ilość osób korzystających z tych przydziałów uległa zmniejszeniu. W grudniu 1946 r. 9,7 mln osób, a w maju 1947 — 7,5 mln. Sumy, które Skarb Państwałożył dotychczas na pokrycie kosztów aprowizacji kartkowej skierowano na podwyższenie uposażeń grup najniższej płatnych. W ten sposób ujęcie dla stanu realnych dochodów ludności następstwa likwidacji zaopatrzenia kartkowego połączone z pewną poprawą struktury płac (por. *Sytuacja gospodarcza Polski* oraz *Sprawozdanie o sytuacji gospodarczej w Polsce za rok 1947*, AAN CUP, Departament Prezydyjalny, wydział polityki gospodarczej).

²² Por. *Dokumenty o planie trzyletnim*. „Polska Ludowa, Materiały i studia” 1963, t. II oraz *Plan Odbudowy Gospodarczej. Liczby podstawowe CUP*. Warszawa 1947, s. 97.

²³ Obliczono na podstawie *Małego Rocznika Statystycznego* 1939, s. 81 oraz *Focznika Statystycznego* 1956, s. 134.

w porównaniu do poziomu przedwojennego, co stanowiło znaczny wzrost. Przypadający jednakże na końcowy rok planu. Z oficjalnych danych statystycznych wynika, iż w roku 1938 stosunek pogłowia zwierząt gospodarskich w grupach podstawowych dla konsumpcji mięsa (tj. trzoda chlewna i bydło) do liczby ludności kształtował się jak 1 : 1,7, a w 1949 r. 1 : 1,4²⁴. Tak więc — choć najogólniej szacowana produkcja zwierzęca w 1949 r. nie przekroczyła w liczbach absolutnych poziomu z 1938 r., choć w niektórych działach zadania planowe nie zostały zrealizowane — jednakże wzrost hodowli, przypadający na jednego mieszkańca może być traktowany jako przesłanka wzrostu spożycia. Tym bardziej, iż badania nad spożyciem żywności w Polsce Ludowej wykazują przekroczenie w 1949 r. poziomu spożycia podstawowych artykułów spożywczych przypadających na jednego mieszkańca w porównaniu z 1938 r.²⁵

Te szkieletowe i nie dość jeszcze precyzyjne porównania produkcji rolnej w okresach przed i powojennym miały na celu przygotowanie przesłanek do odpowiedzi na pytanie czy podstawowe zadania planu trzyletniego, a mianowicie podniesienie spożycia ludności powyżej poziomu przedwojennego zostało wykonane. Wstępne dociekania w tym zakresie skłaniają do twierdzącej odpowiedzi na to pytanie. Ale jest to odpowiedź — hipoteza, która pozostawia nadal otwarty problem rozbudowanej i ściślej weryfikacji tej tezy.

3. W działalności inwestycyjnej, która od początku zaczęła wysuwać się na czoło planowych zadań państwa w dziedzinie gospodarczej, wyróżnić możemy trzy etapy.

Etap pierwszy od momentu powstania PKWN do kwietnia 1946 był okresem, w którym problemy gospodarcze wymagały radykalnego i natychmiastowego rozstrzygnięcia, a z uwagi na stan ogólnej sytuacji politycznej i gospodarczej kraju nie mogły być ujęte w formę planu długoterminowego. Ówczesne decyzje w zakresie inwestycji miały charakter odcinkowy i doraźny. Były to rozdzielniki towarów i kredytów, układane z myślą o zaspokojeniu bezpośrednich, krótkofalowych potrzeb gospodarki, mające na celu uruchomienie przedsiębiorstw i zabezpieczenie toku produkcji przy możliwie jak najmniejszych nakładach. Podstawą działalności inwestycyjnej były w tym okresie kredyty refinansowe udzielane bankom oraz kredyty bezpośrednie (obrotowe i eksportowe) udzielane gospodarce przez Narodowy Bank Polski²⁶ oraz wyodrębnione w budżecie państwowym wydatki majątkowe. Udział kredytów refinansowych i bezpośrednich w całości emisji i rachunków żyrowych wzrósł z 21,6% w grudniu 1945 do 29,3% w marcu 1946²⁷.

Drugi etap — to oparcie działalności inwestycyjnej na pierwszym pań-

²⁴ Obliczono na podstawie danych *Małego Rocznika Statystycznego* 1938, s. 12 i 1939, s. 92 oraz *Rocznika Statystycznego* 1955, s. 23, 118. Całkowite spożycie mięsa w Polsce (łącznie z importem UNRRA) na głowę mieszkańca szacowane jest następująco: Polska w 1938 r. — w granicach porównywalnych — 26,0 kg (na ziemiach dawnych — 29,6 kg), w 1946 r. — 22,2 kg, 1947 — 27,7. J. Jędruszek, *Spożycie artykułów masowej konsumpcji w Polsce w 1946 i 1947 r.* „Biuletyn IGN” 1948, nr 5.

²⁵ Por. W. Przelaskowski, *Spożycie żywności w Polsce Ludowej*. Warszawa 1960, s. 98, tabl. 76 i 99.

²⁶ Por. Akta w sprawie uchwały dotyczącej objęcia przez NBP kontroli działalności pieniężno-gospodarczej oraz obsługi kredytowej przemysłu, AAN, KERM 39/99/46.

²⁷ Por. Fischer, op. cit.

stwowym Planie Inwestycyjnym, który w ciągu trzech ostatnich kwartałów 1946 r. przewidywał wydatkowanie na inwestycje łącznej sumy 38 164 mln zł²⁸.

Z momentem wprowadzenia planu inwestycyjnego przyjęto budżet państwowy, który po raz pierwszy obejmował dłuższy odcinek czasu (tj. ostatnie trzy kwartały 1946 r.) i który uwzględniał jedynie bieżące wydatki państwowe. Budżety państwowe w pierwszym okresie po wyzwoleniu układane były na czas jednego, dwóch lub trzech miesięcy i stosowały podział wydatków na bieżące i majątkowe (odpowiednio do przedwojennego podziału na budżet zwyczajny i nadzwyczajny).

Podstawowym założeniem planu było skoncentrowanie nakładów inwestycyjnych na odcinkach kluczowych dla gospodarki: komunikacja (tj. kolej, poczta, porty) — 42% kredytów, odbudowa przemysłu, głównie węglowy i energetyczny — 25%, pozostała część na odbudowę miast i gospodarstw rolnych. W nieznacznym tylko stopniu przewidywano podjęcie nowych inwestycji, kładąc główny nacisk na remonty i naprawy, włączając jedynie najpilniejsze zadania odbudowy i dopuszczając jeszcze w niektórych dziedzinach stan dalszej dekapitalizacji, którego całkowite zahamowanie miało nastąpić dopiero w 1947 r.²⁹

Tworzeniu kapitałów i ograniczaniu procesu dekapitalizacji służyło powołanie w tym okresie Funduszu Inwestycyjnego i Amortyzacyjnego. Fundusz Inwestycyjny lokowany był w Banku Gospodarstwa Krajowego (który objął zadanie rozdzielania większości kredytów w ramach Państwowego Planu Inwestycyjnego) i stanowił podstawę udzielanych przez ten bank kredytów średnioterminowych. Na Fundusz Inwestycyjny oraz Fundusz Amortyzacyjny składały się wpłaty przedsiębiorstw państwowych według ustalonych norm oraz wpłaty specjalne z innych źródeł (jak np. wpłata Biura do spraw UNRRA, wpłata Ministerstwa Przemysłu z tytułu Funduszu Inwestycyjno-Obrotowego Ziem Odzyskanych).

Finansowanie planu inwestycyjnego przekraczało jednak środki własne banków i musiało się oprzeć na refinansowaniu kredytów bankowych w Banku Narodowym, którego emisja rosła, osiągając w grudniu 1946 r. stan 60 mld zł. Rozwój emisji NBP oraz działalności inwestycyjnej państwa charakteryzują dane statystyczne tab. 3.

Tak więc plan inwestycyjny przyniósł poważne zwiększenie środków wydatkowanych na inwestycje w porównaniu z okresem poprzedzającym. Zważywszy, iż w ciągu 1946 r. zadłużenie Skarbu Państwa nie zwiększyło się, a nawet nieco spadło, stwierdzić można, iż prawie cała działalność inwestycyjna opierała się na nadwyżkach wpływów nad wydatkami oraz na operacjach kredytowych (np. Pożyczka Odbudowy Kraju, kredyty refinansowe). Pomimo tej ostrożnej polityki finansowania inwestycji prowadzonej przez państwo, w 1946 r. występować zaczął — szczególnie w drugim półroczu — wzrost cen. Ten wzrost cen wywołał

²⁸ Kredyty rzeczywiście uruchomione w ramach Planu Inwestycyjnego wynosiły w II kwartale 11 mld zł, w III — 14,5 mld zł, w IV — 12,0 mld zł. Kredyty te były oparte wyłącznie o środki wewnątrzpaństwowe. Ponadto ogólna wartość kredytów zagranicznych w 1946 r. planowana była w wysokości 13,4 mld zł. Składać się na to miały kredyty przewidziane w ramach dostaw UNRRA oraz kredyt demobilowy, udzielony za pośrednictwem Import—Export Bank (import urządzeń produkcyjnych). *Sytuacja gospodarcza Polski*, s. 39 i nast.

²⁹ Protokół posiedzenia KERM z 19 IV 1946. Dyskusja nad Planem Inwestycyjnym, przemówienie K. Secomskiego AAN, KERM. 3.

trudności finansowe w realizacji planu, doprowadzając do tego, że zaplanowane kwoty kredytów nie mogły pokryć rosnących kosztów. Spowodowało to, iż do końca 1946 r. plan inwestycyjny w aspekcie finansowym został wykonany w 91,5%, natomiast strona rzeczowa planu wykonana została w mniejszym stopniu, około 75%³⁰. Niepełne wykonanie planu wiązało się przede wszystkim z brakami surowcowymi i materiałowymi, a także niedostatkami kadr kwalifikowanych i płynnością prawno-organizacyjną przemysłu, która trwała jeszcze ponad rok po uchwaleniu ustawy nacjonalizacyjnej.

Tablica 3

Podaż pieniądza i inwestycje w Polsce w latach 1945—1946 w mln zł

Rok	Miesiąc	Całkowita podaż pieniądza				Inwestycje		
		pieniądz gotówkowy	pieniądz bankowy	rezerwy bankowe banków	całkowita ilość pieniądza	kredyt inwestycyjny	majątkowe wydatki Skarbu Państwa i wydatki Skarbu Państwa na Plan Inwestycji	wartość inwestycji z publicznych środków finansowych
	<i>a</i>	<i>b</i>	<i>c</i>	<i>d</i>	<i>e = b + c - d</i>	<i>f</i>	<i>g</i>	<i>h = f + g</i>
1945	X	20 195,8 ^a	7 774,5	2192,2	25 778,1	-	-	-
	XI	23 350,8 ^b	11 415,0	3434,7	31 331,1	104 ^b	485	589
	XII	26 318,6	12 969,6	3603,7	35 675,5	74 ^b	657	731
1946	I	26 964,4	13 510,3	3065,0	37 409,7	92 ^b	650	742
	II	28 085,5	16 432,6	3943,6	40 574,5	369	736	1105
	III	29 898,7	19 391,3	3896,4	45 393,6	690	1185	1875
	IV	32 427,0	21 492,7	4157,5	49 762,2	468	634	1102
	V	34 259,8	24 903,6	4081,6	55 081,8	1074	741	1815
	VI	36 748,2	27 055,9	5171,1	58 633,0	1638	675	2313
	VII	39 842,3	31 222,0	5925,5	65 138,8	2509	1191	3700
	VIII	44 217,0	39 607,9	6788,4	77 036,5	4791	835	5626
	IX	47 463,3	40 360,4	6729,7	81 101,6	2217	1611	3829
	X	52 635,9	44 331,5	6873,3	90 094,1	1987	1692	3679
	XI	57 101,9	43 159,0	7695,2	92 566,5	2414	1142	3557
	XII	60 065,8	50 742,7	11180,4	99 628,1	3274	1412 ^a	4686
1947		67 513	58 142	9972	115 683			

^a Szacunek.

^b Oprócz kredytu inwestycyjnego dla przemysłu, który do stycznia 1946 r. wyniósł ogółem 573 mln złotych.

Źródło: Fischer, op. cit., s. 10.

Ogólnie stwierdzić można, iż Plan Inwestycyjny w 1946 r., będąc pierwszym polskim planem gospodarczym w ścisłym tego słowa znaczeniu, kumulował w warunkach olbrzymich zniszczeń powojennych, braku kapitałów i powszechnego niedostatku całego narodu duże środki na inwestycje w węzłowych ogniwach gospodarki i dlatego można go

³⁰ *Sytuacja gospodarcza Polski*, s. 41. Tak np. plan odbudowy Warszawy i osiedli w pasie zniszczeń wojennych został wykonany w 1946 r. jedynie w 81%. Łączyło się to ze zwolnieniem tempa odbudowy stolicy na rzecz inwestycji produkcyjnych oraz ogólną konieczną tendencją ograniczania inwestycji konsumpcyjnych i utrzymania ich proporcji w odniesieniu do inwestycji produkcyjnych w tym układzie, jaki był przyjęty w planie, tj. jak 1:4. Ibidem, s. 42.

mazwać planem ofiar i wyrzeczeń społeczeństwa polskiego na rzecz odbudowy³¹.

Trzeci etap w rozwoju procesów inwestycyjnych w Polsce w omawianym okresie to plan trzyletni. Ewolucja w tym okresie polegała na współmiernym opracowaniu strony finansowej i rzeczowej planu, co było momentem istotnym z uwagi na fakt, iż brak zsynchronizowania tych dwóch aspektów był jedną z ważnych przeszkód w pełnej realizacji pierwszego Planu Inwestycyjnego.

Innym istotnym elementem, różniącym plany inwestycyjne z lat 1947—49 od planu z 1946 r. była zmiana struktury nakładów inwestycyjnych. Obrazują to liczby tab. 4.

Tablica 4
Struktura planów inwestycyjnych w latach 1946—1949

Gałąz gospodarki	IV—XII 1946	1947	1949
Przemysł, górnictwo, rzemiosło	29,1	35,4	38,5
Budownictwo	a	a	3,0
Rolnictwo i leśnictwo	15,6	15,9	10,5
Transport i komunikacja	40,8	27,5	18,1
Handel	1,2	2,2	5,7
Kultura i opieka społeczna	5,0	6,4	7,4
Budownictwo mieszkaniowe	4,3	8,5	
Gospodarka komunalna	1,2	1,1	11,0
Inne	2,9	3,0	5,8
Ogółem dotacje i kredyty inwestycyjne	100,0	100,0	100,0

a Do 1949 roku było włączone do gospodarki komunalnej.

Źródło: „Życie Gospodarcze” z 1—15 III 1950, 1—15 II 1951.

Porównanie struktury planów inwestycyjnych wskazuje, iż punkt ciężkości w alokacji kredytów, który w r. 1946 spoczywał na komunikacji i transporcie, przesuwa się w latach 1947—1949 z tej dziedziny na nakłady w przemyśle i górnictwie. Ponadto wzrósł w latach planu trzyletniego udział nakładów na budowę nowych zakładów oraz na budownictwo mieszkaniowe, gospodarkę komunalną, kulturę i opiekę społeczną. Znamienny był wzrost inwestycji w dziedzinie handlu, co łączyło się z tzw. bitwą o handel w 1947 r. Istotne było również zmniejszenie udziału inwestycji w dochodzie narodowym, co ilustrują następujące liczby:

Udział inwestycji w dochodzie narodowym	w %
1938	— 13,2
1946	— 23,4
1947	— 22,4
1948	— 20,4
1949	— 19,4

Zmniejszenie udziału inwestycji w dochodzie narodowym nie oznaczało absolutnego spadku rozmiarów inwestycji, przeciwnie zaś, łączyło

³¹ „Pozostałe wydatki planowane na r. 1946 (tj. poza wydatkami na inwestycje produkcyjne — H. J.), łącznie z wydatkami na człowieka, z konieczności musiały partycypować skromną pozycją w planie. Ich realizacja na odcinku rzeczowym stanowi więc jedynie mały wycinek całości prac”. Ibidem, s. 42.

się ze wzrostem ich wielkości. W roku 1947 na inwestycje przeznaczono 106,3 mld zł (tj. 85,3 mld — środki własne państwa i 21 mld — środki zagraniczne), co przy przeliczeniu według jednolitych cen wykazuje wzrost nakładów nominalnych w 1947 r. o około 1/3 w porównaniu z 1946 r.

Dotychczas skupiały naszą uwagę inwestycje podejmowane przez państwo, a więc obejmujące sektor państwowy. Stanowiły one przeważającą część środków własnych państwa przeznaczonych na inwestycje — 84,4% sektor spółdzielczy partycypował w tych nakładach w 7%, a sektor prywatny w 6,9%. Dodać tu trzeba, iż wielka część inwestycji w sektorze spółdzielczym i prywatnym dokonywana była ze środków własnych inwestorów. Wartość inwestycji pozaplanowych sektora prywatnego (tj. podejmowanych samodzielnie przez prywatnych przedsiębiorców) szacowano w 1947 r. na sumę 76 mld zł (wg cen z roku 1946). Wysoki poziom inwestycji prywatnych w tym okresie tłumaczy się prowadzoną ze strony państwa polityką zachęcania kapitału prywatnego do inwestycji poprzez system ulg podatkowych dla prywatnych inwestorów, co było elementem ogólnej akcji, zmierzającej do ściągania nadmiernej siły nabywczej z sektora prywatnego³².

Rozmiary inwestycji i ich udział w dochodzie narodowym były ważnym czynnikiem kształtującym tempo rozwoju gospodarczego z jednej strony — z drugiej zaś możliwości poprawy położenia ekonomicznego ludności.

„Obliczono, że inwestując w tempie z 1947 r., przy założeniu pokrywania z innej puli wydatków na bieżącą amortyzację, odbudujemy poszczególne dziedziny gospodarstwa narodowego w terminie od kilkunastu (rolnictwo, komunikacja) do kilkudziesięciu lat (np. budownictwo 40 lat)“³⁴.

Ta pesymistyczna — może nawet nadmiernie pesymistyczna ocena odległości perspektyw odbudowy rodzić musiała tendencję zwiększania udziału inwestycji w dochodzie narodowym, co znalazło pełniejszy wyraz w założeniach planu sześcioletniego.

4. Mimo ostrożnej polityki finansowania inwestycji, wzrost wydatków państwa na ten cel oraz akcja kredytowa prowadzona przez banki powodowały wzrost ilości środków obiegowych i płatniczych, a to z kolei powodowało wzrost cen. Wzrost ten dotyczył przede wszystkim cen wolnorynkowych.

System cen funkcjonujący w gospodarce polskiej w omawianych latach był systemem dwoistym, obejmującym ceny stałe i ceny wolnorynkowe. Ceny stałe dotyczyły towarów reglamentowanych przede wszystkim w obrocie wewnętrznym sektora państwowego (były to artykuły produkcyjne — surowce i półfabrykaty oraz artykuły inwestycyjne — dla odbudowy gospodarki), a także przydziałów kartkowych dla ludności (głównie artykuły żywnościowe, w mniejszym stopniu węgiel i odzież). Wytwórczość rolnicza (poza dostawami obowiązkowymi), prywatna wy-

³² *Sytuacja gospodarza Polski*, s. 20.

³³ Termin stosowania ulg inwestycyjnych został przedłużony z 1 I 1948 do 30 VI 1948 — por. Sprawozdanie o sytuacji gospodarczej Polski w IV kwartale 1947, CUP, Departament Prezydialny, Wydział polityki gospodarczej, maszynopis powielony.

³⁴ *Sytuacja gospodarza Polski*, s. 50.

twórczość przemysłowa i część państwowej wytwórczości przemysłowej (np. surowce, dobra inwestycyjne dostarczane z przemysłu państwowego sektorowi prywatnemu) były objęte cenami wolnorynkowymi. Dwoistość systemu rynkowego powodowała występowanie dwoistych cen, przy czym podstawowe znaczenie dla oceny sytuacji gospodarczej kraju miały ceny wolnorynkowe, jednakże nie sposób nie dostrzegać istotnej roli, jaką odegrały ceny sztywne w pierwszej fazie odbudowy gospodarki, kiedy to przemysł pracował deficytowo, a system reglamentacji i sztywnych cen umożliwiał w tych warunkach uruchamianie nowych przedsiębiorstw i utrzymywanie rosnącej produkcji. Podniesienie poziomu cen stałych do wysokości pokrywającej koszty własne nastąpiło w okresie od grudnia 1945 do lipca 1946. Kolejny okres, do czerwca 1947 — to rosnąca tendencja cen stałych, przy czym rentowność przedsiębiorstw państwowych w tym okresie zostaje ponownie zachwiana — a to z uwagi na wzrost kosztów własnych, spowodowany głównie wzrostem płac nominalnych.

Rozpiętość pomiędzy ruchem cen sztywnych a ruchem cen wolnorynkowych charakteryzują wskaźniki tab. 5³⁵.

Tablica 5
Wskaźniki cen artykułów przemysłowych w latach 1945—1947

Pozycja	Rok, miesiąc	1945				1946			1947	
		IV	VIII	X	XI	IV	V	VII	I	III IV
Ceny wolnorynkowe		100	110	139	242	288	319	377	386	786
Ceny sztywne		100	78	89	107	92	98	108	142	178

Źródło: *Sytuacja Gospodarcza Polski*, s. 50.

Polityka gospodarcza państwa miała na celu stopniowe zwieranie nożyc między cenami sztywnymi a cenami wolnorynkowymi, poprzez oddziaływanie na spadek cen wolnorynkowych i podnoszenie cen stałych. Spadek cen wolnorynkowych, jaki wystąpił bezpośrednio po zakończeniu działań wojennych — o czym już wspomniano — oraz niżenie cen wolnorynkowych w wyniku posunięć polityki gospodarczej rządu, elementem której była tzw. bitwa o handel w 1947 r. — stanowią dwie odrębnie uwarunkowane fazy częściowego zahamowania stałej wzrostowej tendencji cen wolnorynkowych w latach 1945—1949. Tendencję tę ilustrują dane tab. 6.

Wzrost cen wiązał się — poza czynnikami wymienionymi wyżej — w dużej mierze ze wzrostem funduszu płac, co z kolei skierowywało główną część rosnącej siły nabywczej na rynek artykułów konsumpcyjnych, żywnościowych, a w tej dziedzinie — jak już stwierdziliśmy — wzrost podaży nie był tak szybki, jak w dziedzinie produkcji przemysłowej. Warto przy tym zwrócić uwagę, m. in. ze względu na różnorodność stanowisk w literaturze przedmiotu³⁶, na charakterystyczny fakt, iż

³⁵ Początkowo ceny i płace na rynku kontrolowanym obniżyły się około sześciokrotnie w stosunku do poziomu przedwojennego, podczas gdy na wolnym rynku ceny w niektórych wypadkach były 20—100 razy wyższe od cen na rynku reglamentowanym. W. Iwaszkiewicz, *Sprawa stabilizacji cen*. „Robotniczy Przegląd Gospodarczy” 1948, nr 3.

³⁶ Mam tu na myśli zwłaszcza artykuły w „Biuletynie IGN” oraz książkę L. Beskid, *System cen detalicznych w Polsce*. Warszawa 1962.

wskaźniki cen obliczone przy podstawach: 1938 = 100 i kwiecień 1945 = 100 wykazują odmienny układ relatywny. W porównaniu do roku 1938 poziom cen artykułów żywnościowych w 1946 r. kształtował się powyżej cen artykułów przemysłowych, natomiast w stosunku do poziomu z kwietnia 1945 ceny artykułów żywnościowych były w 1946 r. niższe (z wyjątkiem I kwartału) od cen artykułów przemysłowych. Wzrost cen artykułów żywnościowych występował począwszy od I kwartału 1945 r., wynosząc średnio 10⁰/₀ miesięcznie³⁷. Prowadziło to do gromadzenia się w rękach warstw, które pośredniczyły w obiegu towarów rezerw pieniężnych, mających swe źródło w rozpiętości cen zakupu i cen sprzedaży. Ten wzrost siły nabywczej warstwy kupieckiej, bądź też wręcz jej spekulanckich odłamów, nie może być jednak traktowany jako

Tablica 6
Wskaźniki wolnorynkowych cen detalicznych w Warszawie w latach 1945—1947

A) kwiecień 1945 = 100

B) 1938 = 1

Rok. kwartał pozycja	1945	1946				1947				1948	1949
	IV	I	II	III	IV	I	II	III	IV		
Wskaźnik ogólny cen											
A	92,7	92,2	99,3	96,8	121,4	129,8	145,3	148,8	153,1	148,8	149,2
B	121,5	123,5	122,2	121,4	150,8	158,2	169,8				
Wskaźnik żywności i używek											
A	78,6	95,0	91,5	77,7	96,4	102,0	108,8	106,6	113,2	113,2	125,5
B	121,7	147,3	133,3	124,1	147,4	152,5	160,6				
Wskaźnik artykułów przemysłowych											
A	106,7	89,3	107,0	115,8	146,4	157,6	181,7	190,9	192,9	184,4	172,8
B	121,3	99,7	111,2	118,7	154,3	163,8	178,9				

Źródło: A. Cieslakówna, *Ceny*, „Biuletyn IGN” 1947, nr 5; A. Ledworowska, *Ruch cen wolnorynkowych w I i II półroczu 1947*; „Biuletyn IGN” 1947, nr 6; 1948, nr 7; „Tablice statystyczne IGN”, 1949, nr IV. Rozwój cen artykułów żywnościowych ilustrują także wskaźniki cen obliczane przez GUS. Wskazują one ogólną tendencję, zgodną z obliczeniami IGN; por. *Wiadomości Statystyczne GUS, 1945—1949*. Podajemy tu wskaźniki IGN z uwagi na szerszy zasięg agregatu, będącego podstawą obliczeń tych wskaźników.

przyczyna wzrostu cen — tak, jak to formułują powierzchowne nieraz dokumenty tamtych czasów — lecz jedynie jako objaw wtórny, następstwo głębszych zjawisk, tkwiących w nieadekwatnej wielkości i strukturze podaży i popytu oraz we wzroście pieniądza w obiegu (wzrost inwestycji państwowych).

Ogólnie stwierdzić można, że we wszystkich grupach towarów i usług nastąpił w latach 1945—1949 wzrost cen, który wyniósł około 50⁰/₀,

³⁷ *Sprawozdanie z sytuacji gospodarczej w IV kwartale 1945. Sytuacja gospodarcza Polski w I półroczu po skończeniu wojny*. „Biuletyn IGN” 1946, nr 1, 2. Warto tu również dodać, iż opracowania z sytuacji gospodarczej kraju opracowane przez CUP dla użytku wewnętrznego podają wyższy wzrost cen, aniżeli wskaźniki publikowane przez IGN i GUS. Por. Sprawozdania kwartalne z sytuacji gospodarczej kraju w 1947 r. CUP, maszynopis powielony, a także *Sytuacja gospodarcza Polski*, s. 241.

a w zakresie towarów nabywanych przez ludność około 45⁰/₀, przy czym słabiej wzrosły ceny żywności i opału, o wiele wyższy był natomiast wzrost cen odzieży, obuwia oraz artykułów i usług, objętych pozącją higieną i zdrowie³⁸.

Wzrost cen był procesem narastającym stopniowo, począwszy od końca 1945 r. Znalazł on swój kulminacyjny punkt w pierwszej połowie roku 1947, co było przejawem zachwiania równowagi rynkowej. Zwyżka cen była ważnym czynnikiem, ograniczającym wzrost płac realnych i planowe finansowanie inwestycji przez państwo, a co za tym idzie, utrudniającym zrównoważony wzrost gospodarczy. Tym większą rolę odegrała realistyczna ocena niebezpiecznych, groźących inflacją tendencji w zakresie cen, która ukształtowała się w kierownictwie partyjnym i państwowym stosunkowo wcześniej i wywołała szereg decyzji, mających na celu deflacyjne oddziaływanie na rynek³⁹.

Wzrost cen stanowił jedynie właściwie, jak się wydaje, poważniejszy czynnik utrudniający realizację planowego wzrostu gospodarczego. Inne główne wielkości ekonomiczne, do których należy przede wszystkim zatrudnienie, wykazywały dynamikę jak najbardziej z punktu widzenia tego wzrostu korzystną.

5. W warunkach powojennej odbudowy gospodarczej, dokonującej się przede wszystkim własnymi siłami narodu, wzrost nakładów pracy decydował o rozszerzeniu skali i wzmożeniu tempa odbudowy. Powojenna odbudowa, zmniejszenie przeludnienia agrarnego w wyniku reformy rolnej i wzrost zatrudnienia poza rolnictwem łączyły się przede wszystkim ze wzrostem liczby ludności w miastach.

Udział ludności miejskiej w ogólnej liczbie ludności kraju, obliczany na podstawie spisów ludności, wzrósł wydatnie po II wojnie światowej, w porównaniu do stanu z okresu międzywojennego. Odsetek ludności miejskiej wśród ogółu ludności kraju kształtował się następująco⁴⁰:

1931	—	27,4
1946	—	31,8
1950	—	39,0

Przyrost rzeczywisty ludności miejskiej w latach 1946—1949 wyniósł około 1403 tys. osób, z czego na przyrost naturalny przypadało 500 tys., a na przyrost napływowy około 900 tys. Była to faza ogromnego nasilenia

³⁸ Indeksy cen artykułów konsumpcyjnych przyjęte do obliczania wskaźnika kosztów utrzymania rodziny robotniczej w Warszawie w latach 1945—1949. Be-skid, op. cit., s. 53.

³⁹ Uchwały Prezydium KERM z 2 i 6 XI 1945 w sprawie ściągnięcia nadwyżki siły nabywczej z rynku. Przyjęty został wówczas w tej sprawie projekt przedłożony przez CUP, AAN, KERM 1; w 1946 r. podjęta została akcja porządkowania systemu podatkowego, którego pierwszym etapem był wzrost podatków pośrednich, a w grudniu tego samego roku Rada Ministrów przyjęła uchwałą powstrzymującą wypłatę trzynastych pensji (co wywołało wiele zatargów zbiorowych). W roku następnym uległa zastrzeżeniu polityka drenażowa wobec sektora prywatnego (opłaty koncesyjne, podatki). (Sprawozdanie o sytuacji gospodarczej w Polsce w IV kwartale 1947). Jednocześnie rozbudowywała się w szybkim tempie sieć hurtowego i detalicznego handlu państwowego oraz wydana została ustawa o zwalczaniu nadmiernych zysków aparatu handlowego. DURP z 2 VI 1947.

⁴⁰ Komunikat GUS o wstępnych wynikach spisu powszechnego z 6 XII 1960 dotyczących liczby i struktury ludności. Warszawa 1961, s. 3.

napływu ludności ze wsi do miast⁴¹. Migracje te stanowiły ważny element procesu strukturalnych przeobrażeń społeczno-gospodarczych, a rosnące możliwości zatrudnienia w miastach utrwały nowy podział ludności na utrzymującą się z pracy w rolnictwie i poza rolnictwem. Obserwacje zmian absolutnej wielkości i dynamiki zatrudnienia poza rolnictwem mogłyby być prowadzone najdogodniej w oparciu o liczby czynnych zawodowo. Pierwszy spis ludności z 14 lutego 1946 danych tych nie przyniósł, dlatego też nasze wstępne porównanie dynamiki zatrudnienia w latach 1938—1949 oprzemy o dane ubezpieczeń społecznych.

Na marginesie warto tu może dodać, iż porównanie dynamiki zatrudnienia w Polsce po II wojnie światowej z danymi sprzed wojny jest utrudnione nie tyle z powodu braku danych statystycznych, ile z uwagi na rolę czynników ograniczających porównywalność. Wprawdzie rola tych czynników z reguły niemal maści wszelkie porównania w dłuższych perspektywach czasu i — jeśli nie uniemożliwia — to zmniejsza skuteczność stosowania metody interpolacji. Niemniej w naszym kraju przesunięcia granic i zmiany podstaw życia społeczno-gospodarczego (nacjonalizacja, reforma rolna) utrudniają zasadniczo porównywanie wielu wielkości ekonomicznych. Jednakże dociekania naukowe z tych porównań zrezygnować nie mogą, chodzi tylko o wybór możliwie racjonalnej i uzasadnionej postaci porównań.

Ale wróćmy do właściwego toku rozważań.

Tablica 7

Liczba ubezpieczonych na wypadek choroby

Rok	Liczba ubezpieczonych na wypadek choroby		Udział liczby ubezpieczonych wśród ogółu ludności	
	w tys.	Wskaźnik	w ‰	Wskaźnik
1938	2357,0	100,0	6,8	100,0
1946	2318,8	98,3	9,7	142,6
1947	3079,7	130,6	12,9	189,7
1948	3514,3	149,0	14,8	217,6
1949	4066,4	172,5	16,8	247,0

Źródło: „Przegląd ubezpieczeń społecznych 1952, nr 7; *Osiągnięcia socjalne Polski Ludowej*, cz. I (1944—1949), wyd. MPiOS. Warszawa 1951, s. 100. Liczba ubezpieczonych, zwłaszcza w okresie międzywojennym nie jest równoznaczna z liczbą czynnych zawodowo: nie obejmuje większości zatrudnionych w rolnictwie, zarobkujących samodzielnie, pracowników państwowych, samorządowych oraz stałych pracowników PKP. Te ostatnie trzy grupy zostały po wojnie stopniowo objęte ubezpieczeniem.

Zmiany liczby ubezpieczonych mogą służyć do charakterystyki dynamiki zatrudnienia, ponieważ największa grupa różnicująca zakres, a mianowicie wyłączeni z ubezpieczenia w 1938 r. pracownicy państwowi stanowią po wojnie (a przede wszystkim w 1947 w porównaniu do 1946 r.)

⁴¹ E. Rosset, *Perspektywy demograficzne Polski*. Warszawa 1962, s. 175—176. Szybki postęp urbanizacji był w tym okresie cechą charakterystyczną rozwoju społeczno-gospodarczego nie tylko naszego kraju, lecz wszystkich prawie europejskich krajów demokracji ludowej. Szerzej piszę o tym w artykule: *Reforma rolna a rozwój gospodarczy w europejskich krajach demokracji ludowej*. „Polska Ludowa” 1964, t. III. Patrz również W. Krallert, *Die Verstädterung in Süd-Ost-Europa und ihre sozialen und wirtschaftlichen Auswirkungen*, [w:] *Wirtschaft und Gesellschaft Südosteuropas*. München 1961, s. 278—295.

grupę względnie stałą. Poczyniwszy te zastrzeżenia i przyjąwszy założenie stałego współczynnika rodzinnego (1,26) możemy stwierdzić, iż wzrost zatrudnienia po II wojnie (1946—1949) jest blisko dwukrotnie większy, aniżeli w latach sprzyjającej koniunktury gospodarczej 1927—1929. Statystyka ubezpieczeń społecznych może być podstawą szacunku liczby zatrudnionych poza rolnictwem, ustalonej po wyłączeniu zatrudnionych w rolnictwie i dodaniu pracowników z gałęzi nie objętych ubezpieczeniem w danym roku.

Tablica 8
Ludność utrzymująca się z pracy najemnej poza rolnictwem
(obliczenia szacunkowe)

Data	Zatrudnienie poza rolnictwem w tys.		Współczynnik rodzinny	Członkowie ro- dzin na utrzyma- niu w tys.	Liczba zatrudnio- wraz z członkami rodzin w stosunku do ogółu ludności w ‰
	w tys.	wskaznik			
VII 1945	1408	100,0	1,26	1774	13,3
II 1946	1925	136,7	1,26	2425	18,2
II 1947	3069	217,9	1,25	3835	28,8
II 1948	3375	239,7	1,24	4185	31,8
II 1949	3741	265,6	1,23	4600	34,3

Powyższe dane ukazują nader szybki wzrost zatrudnienia, które w przeciągu czterech lat zwiększyło się ponad dwu- i półkrotnie. Jeśli zważyć, iż cała ludność nierolnicza kraju w wieku zdolnym do pracy wynosiła w 1949 r. 7,5 mln osób, to przedstawiony wyżej stan zatrudnienia wskazuje na daleko idące wykorzystanie zasobów siły roboczej. W świetle tego procesu osiągnięcie jednego z podstawowych założeń planu trzyletniego — a mianowicie realizacji polityki pełnego zatrudnienia, pojmowanej jako ograniczenie bezrobocia ludności miejskiej do minimum i wciągnięcia do pracy najemnej kategorii tradycyjnie biernych zawodowo (zatrudnienie kobiet) oraz zmniejszenie przeludnienia wsi — można uznać jako dokonane. Jest to moment istotny z uwagi na dwojakiego rodzaju przyczyny:

A. Analiza sytuacji społeczno-gospodarczej kraju, która towarzyszyła przygotowaniom planu trzyletniego, wskazywała ilościowy spadek czynnika pracy, połączony z ograniczonym przyrostem naturalnym i zmniejszeniem siły biologicznej narodu w wyniku wojny, co sprawiało, że wartość kapitału na 1 czynnego zawodowo w końcowej fazie odbudowy była wyższa niż przed wojną, a ostatecznym czynnikiem minimum w osiągnięciu pełnej zdolności wytwórczej aparatu produkcyjnego był czynnik pracy. Przewidywano przy tym, iż deficyt czynnika pracy będzie oznaczał przede wszystkim brak wykwalifikowanych robotników i sił technicznych w przemyśle, a także w usługach ⁴².

B. Fakt, iż przeszkody w osiągnięciu wzrostu zatrudnienia ludności znalazły się po stronie czynników określających podaż pracy, nie oznaczał automatyczności w realizowaniu pełnego zatrudnienia. Sytuacja na rynku pracy w latach 1945—1948 (a już mniej w 1949 r.) obfitowała w zjawiska równocześnie częstego nadmiaru i deficytu siły roboczej,

⁴² AAN, CUP 2872. Tezy planu trzyletniego, 5 VI 1946.

której lokalizacja przestrzenna czy też gałęziowa nie zawsze była zgodna z rozkładem popytu na tę siłę roboczą.

Wszystko to utrudniło, lecz nie udaremniło skuteczność polityki pełnego zatrudnienia, prowadzonej przez państwo od pierwszych lat powojennych.

*

Tak więc poważny wzrost zatrudnienia stwarzał przesłanki przezwyciężenia wąskiego gardła w rozwoju gospodarki i otwierał możliwości dla poprawy położenia ludności. Wiązał się on ściśle z przemianami ustrojowymi i politycznymi w Polsce po II wojnie światowej, ze stałym rozwojem inwestycyjnej działalności państwa, z zapoczątkowaniem procesu strukturalnych przemian gospodarczych i z planową organizacją odbudowy gospodarczej.

W okresie międzywojennym, sytuacja gospodarcza kraju była jak najściślej związana z trwałą dysproporcją pomiędzy niskim, efektywnym popytem na siłę roboczą a rosnącą — w następstwie działania czynników demograficznych i ekonomicznych — podażą siły roboczej. Po wojnie stosunek tych dwóch wielkości — podaży i popytu na siłę roboczą — uległ zasadniczemu odwróceniu. Zmniejszenie podaży siły roboczej łączyło się z ostrym deficytem ludnościowym, z pogorszeniem struktury wieku ludności w wyniku wojny oraz z nasileniem powojennych migracji⁴³. Zrodziło to potrzebę rozbudowanej, szeroko zakrojonej populacyjnej i natalistycznej polityki ludnościowej państwa⁴⁴. Z drugiej strony koncentracja nakładów inwestycyjnych w ręku państwa i planowe dysponowanie nimi, korzystne zmiany w potencjale gospodarczym związane z przyłączeniem Ziem Odzyskanych wywołały stałą, rosnącą tendencję w zapotrzebowaniu na ręce robocze. Wprawdzie ten odmienny układ w dynamice i wzajemnym stosunku podaży i popytu na siłę roboczą w Polsce po wojnie w porównaniu z okresem międzywojennym nie od razu pozwolił na wyeliminowanie bezrobocia, to jednak choć w pierwszych latach po wojnie stanowiło ono istotny problem społeczny i gospodarczy, nie przybrało nigdy zasięgu ogólnokrajowego. Dlatego też już w pierwszych latach powojennej odbudowy we wzroście zatrudnienia upatrywać można podstawowy czynnik stymulujący rozwój gospodarczy kraju⁴⁵, przy czym istotny był fakt, iż od chwili powstania Państwa Ludowego wzięło ono na siebie zadanie praktycznego rozwiązania kwestii pełnego zatrudnienia.

⁴³ R. Zieliński, *Ruchy migracyjne między Odrą a Bugiem w latach 1939—1950*. „Studia i Rozprawy” ZAP 1960, z. IX; S. Banasiak, *Państwowy Urząd Repatriacyjny w latach 1944—1946*. „Przegląd Zachodni” 1961, z. 4; K. Kersten, *Migracje powojenne*. „Polska Ludowa” 1963, t. II.

⁴⁴ A. Józefowicz, *Polityka ludnościowa i zatrudnienie w Polsce*. „Biuletyn IGS” 1962, nr 4.

⁴⁵ Teza o decydującej roli wzrostu zatrudnienia w latach planu sześcioletniego zawarta w referacie J. Pajestki, *Rozwój ekonomiczny i przemiany strukturalne w gospodarce Polski Ludowej* była przedmiotem dyskusji na sesji naukowej PAN w grudniu 1959. Por. „Zeszyty Problemowe Nauki Polskiej” t. XXIV, 1961. W świetle tej dyskusji jak również wobec późniejszych prac (por. J. Pajestka, *Zatrudnienie i inwestycje a rozwój gospodarczy*. Warszawa 1961), można uznać tę tezę za udowodnioną dla okresu lat 1950—55. Sądzymy, iż powyższe rozważania mogą być przyczynkiem do rozszerzenia tej tezy w stosunku do lat wcześniejszych.

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПОЛЬСКОЙ ЭКОНОМИКИ В 1945—1949 ГГ.

В настоящей статье говорится о динамике промышленной и сельскохозяйственной продукции, о росте капиталовложений, а также о росте цен и роли занятости населения в период восстановления экономики в Польше. 1945—1947 г. г. — это время самого стремительного роста производства, что было связано с вступлением в строй бездействовавших заводов и требовало преодоления ряда трудностей. В последующие годы темпы развития промышленного производства становятся более равномерными, значительно превышая уровень производства межвоенного периода. Сельскохозяйственное производство развивается менее успешно, хотя в свете проводимых до сих пор исследований вполне обоснованным можно считать тезис, что главная задача трехлетнего плана, т. е. плана превышения довоенного уровня потребления на голову населения была выполнена.

Что касается капитальных работ в общегосударственном масштабе, то здесь можно выделить три этапа. Первый этап — от возникновения Польского Комитета Национального Освобождения (ПКНО) до апреля 1946 г. — это период, когда в связи с общим политическим и экономическим положением не было возможности осуществлять капитальные работы в рамках долгосрочного плана. В государственном секторе капиталовложения главным образом опирались на кредиты, предоставляемые центральным банком (Польский национальный банк) другим банкам и непосредственные кредиты Польского национального банка, как и на средства, выделенные из государственного бюджета. Второй этап — это период первого государственного плана капиталовложений. В то время доля капиталовложений в национальном доходе была самой значительной, а сумма государственных вложений составляла 37,5 миллиарда злотых. План предусматривал сосредоточение капиталовложений на ключевых участках, как транспорт и коммуникация, допуская возможность дальнейшей декапитализации в некоторых областях. Трехлетний план, будучи новым периодом развития капитальных работ, значительно повысил средства на эту цель (хотя доля капиталовложений в национальном доходе уменьшилась), а также переменял структуру капиталовложений (центром тяжести является восстановление горного дела и промышленности).

Хотя в рассматриваемый нами период государство вело осторожную политику в смысле финансирования капитальных работ, то все же равновесию экономического развития угрожала тогда большая опасность — тенденция роста цен. В связи с этим руководящие государственные органы приняли ряд постановлений способствовавших дефляции. В 1948—1949 г. г. наступила стабилизация цен.

Одним из главных движущих факторов экономического развития в тот период был рост занятости, увеличившейся более чем в два с половиной раза. Это было тесно связано с осуществляемой государством политикой полной занятости, которая являлась основным фактором экономического развития.

CERTAINS PROBLÈMES DE LA SITUATION ÉCONOMIQUE DE LA POLOGNE
DANS LES ANNÉES DE 1945 À 1949

L'article a pour objet le développement de la production industrielle et agricole, les investissements, la hausse des prix et le rôle de l'emploi dans la période de la reconstruction de l'économie polonaise. L'accélération de la pro-

duction était la plus forte dans les années de 1945 à 1947, en résultat de la remise en marche de nombreuses usines, ce qui était d'ailleurs souvent lié à de grandes difficultés. Dans les années qui suivirent, le développement de la production industrielle est devenu plus harmonieux et son niveau a considérablement dépassé celui d'avant la guerre. Le développement de la production agricole était moins satisfaisant. A la lumière des recherches qui ont été faites jusqu'ici on peut toutefois avancer la thèse que la tâche fondamentale du plan triennal, c'est-à-dire le dépassement du niveau d'avant la guerre de la consommation par tête d'habitant, a été réalisée.

En ce qui concerne l'activité d'investissement de l'Etat, on peut y distinguer trois phases successives. La première durait de la création du Comité Polonais de Libération Nationale jusqu'au mois d'avril 1946. La situation politique et économique de cette période ne permettait pas alors d'établir un plan d'investissements à long terme. Les investissements relevant du domaine de l'économie nationalisée basaient sur les crédits accordés par la Banque Nationale de Pologne soit directement, soit par l'intermédiaire d'autres institutions bancaires („refinancement”), et sur les fonds prévus au budget d'Etat. La deuxième phase c'est la période embrassée par le premier plan national d'investissements. La valeur des investissements réalisés par l'Etat s'est élevée à 37,5 milliards de zlotys, et la proportion des investissements par rapport au revenu national était la plus forte. Le plan a décidé de concentrer l'effort d'investissement sur les branches-clés, c'est-à-dire celles du transport et des communications, laissant encore le désinvestissement se maintenir dans d'autres domaines. Enfin le plan triennal, qui constituait la troisième phase du développement des investissements, a apporté une augmentation considérable des moyens destinés à ce but (bien que la part des investissements dans le revenu national ait diminué) et il a modifié la structure des investissements (la priorité a été accordée à la reconstruction de l'industrie, en particulier de l'industrie minière).

Bien que la politique de financement de ces investissements fût très prudente, une tendance à la hausse des prix se fit sentir en cette période, menaçant de rompre l'équilibre économique. Par conséquent le gouvernement dut prendre plusieurs mesures déflationnistes. Les années 1948 et 1949 ont apporté une stabilisation des prix.

L'augmentation de l'emploi a été un des principaux moteurs du développement économique. Le nombre de travailleurs a plus que doublé, grâce à la politique du plein-emploi, réalisée par l'Etat.